

MOĞOLİSTAN'DAKİ
TÜRK TOPLULUKLARININ
DÜNÜ, BUGÜNÜ VE YARINI

THE PAST, PRESENT AND FUTURE OF
TURKIC COMMUNITIES IN MONGOLIA

Prof. Dr. Ekrem Kalan
Akdeniz Üniversitesi

Prof. Dr. EKREM KALAN | Akdeniz Üniversitesi |
ekremkalan[at]alanya.edu.tr | ORCID: 0000-0002-7944-299X

Ekrem Kalan, 2002 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. 2005 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nden yüksek lisans derecesini, 2011 yılında Kazan Federal Üniversitesi'nden doktora derecesini aldı. 2012-2015 yılları arasında Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde öğretim üyesi ve T.C. Başbakanlık Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) Ulanbator PKO'da Program Koordinatörü olarak görev yaptı. 2015 yılı sonunda Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Orta çağ Tarihi Anabilim Dalına Öğretim Üyesi olarak atandı. 2019 tarihinden itibaren Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Rektörü olarak görevine devam etmektedir. Kalan'ın biri editörlüğünü yaptığı "Moğolların Gizli Tarihçesi" olmak üzere yayınlanmış 4 adet bilimsel kitabı ve çeşitli dillerde yayınlanmış çok sayıda bilimsel makale ve bildirileri ile uluslararası ödülleri bulunmaktadır.

Prof. Dr. EKREM KALAN | Akdeniz University |
ekremkalan[at]alanya.edu.tr | ORCID: 0000-0002-7944-299X

Ekrem Kalan graduated from Mimar Sinan Fine Arts University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History in 2002. He received MA from Mimar Sinan Fine Arts University in 2005 and PhD from Kazan Federal University in 2011. Between 2012 and 2015, he worked at Pamukkale University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History. He served as the Program Coordinator at the Prime Ministry Turkish Cooperation and Coordination Agency (TIKA) Ulanbator PKO. At the end of 2015, he was appointed as a faculty member at Akdeniz University, Faculty of Letters, Department of History. He has been working as the Rector of Alanya Alaaddin Keykubat University since 2019. Kalan has 4 scientific books published, one of which is "The Secret History of the Mongols", of which he is the editor, and many scientific articles and papers published in various languages, as well as international awards.

MOĞOLİSTAN'DAKİ TÜRK TOPLULUKLARININ DÜNÜ, BUGÜNÜ VE YARINI

Özet

Moğolistan, sahip olduğu geniş bozkırları, sulak ve büyük ormanlarıyla başta Moğol halkları olmak üzere pek çok etnik topluluğa binlerce yıldır ev sahipliği yapmaktadır. Günümüzde, Moğolistan topraklarında özellikle Kuzey-batı ve Batı Moğolistan bölgelerinde, başta Müslüman Kazak ve Hotonlar olmak üzere, Şamanist Tuvalar ile onlarla aynı etnik grupta yer alan ve geyik çobanlığı yaparak hayatlarını sürdüren Duhalar ve muhtemelen Cengiz Han'ın Türkistan seferiyle Moğolistan topraklarına göç ettirilen Özbek asıllı oldukları düşünülen Çantuular yaşamaktadır.

Moğolistan'da hayatlarını sürdüren Türk Toplulukları, farklı dönemlerde bu topraklara gelip yerleşseler de kendi dillerini ve kültürlerini belli ölçüde muhafaza ederek, kimliklerini bugüne kadar taşımaya muktedir olmuşlardır. Ancak hızlı değişen dünya koşulları, konar-göçer yaşamın yeni nesiller arasında cazibesini kaybetmesi, kent yaşamının sunmuş olduğu sosyo-ekonomik fırsatlar ve buna bağlı olarak yaşanan göçler, bu topluluklar arasında kültürel değişimin son yıllarda artarak devam etmesine sebep olmuştur. Gerekli tedbirler alınmadığı takdirde, bu kültürel değişim ve dönüşüm, Moğolistan'daki Türk topluluklarının etnik ve kültürel kimliklerinin kaybolmasına sebebiyet verecek ve sürecin Moğollaşma ile tamamlanması kaçınılmaz olacaktır.

Anahtar Kelimeler

Moğolistan, Kazaklar, Hotonlar, Tuvalar, Duhalar

THE PAST, PRESENT AND FUTURE OF TURKIC COMMUNITIES IN MONGOLIA

Abstract

Mongolia, with its vast steppes, wetlands, and large forests, has been home to many ethnic communities, especially Mongolian peoples, for thousands of years. Today, mainly Muslim Kazakhs and Khotons, Dukhans, who are in the same ethnic group as Shamanist Tuvans and continue their lives by herding deers, and the Çantuu, who are thought to be of Uzbek origin who possibly immigrated to Mongolia with the Turkestan Campaign of Genghis Khan have been living especially in the north-west and western regions of Mongolia.

Although the Turkic communities living in Mongolia came and settled in these lands in different periods, they have been able to continue to carry their identities until today by preserving their own language and culture to a certain extent. However, due to rapidly changing global conditions, the loss of attraction of nomadic life among new generations, the socio-economic opportunities offered by urban life and the migrations depending on these have increasingly caused the cultural change in recent years. If the necessary measures are not taken, this cultural change and transformation will cause the loss of ethnic and cultural identities of the Turkic communities in Mongolia with the inevitable outcome of Mongolization.

Keywords

Mongolia, Kazakhs, Khotons, Tuvans, Dukhans

GİRİŞ

Türk ve Moğol milletleri arasındaki tarihi ve kültürel bağlar, bilinen tarihin en eski dönemlerine kadar uzanmaktadır. Türk-Moğol siyasî birlikteliğinin ilk örneği Büyük Hun İmparatorluğu'dur. Meşhur Çin Seddi'nin ilk bölümleri, MÖ 221 yılında Türk-Moğol siyasî birliğine yani Büyük Hun İmparatorluğu'na karşı inşa edilmeye başlamıştır. Büyük Hun İmparatoru Mo-tun MÖ 174 tarihinde öldüğünde arkasında yaklaşık 18 milyon km² büyüklüğünde bir ülke bıraktığı gibi, Asya'nın iki kadim milleti Türkler ve Moğolları da bir bayrak altında toplamıştı.¹

Moğolistan topraklarında Hun İmparatorluğu, Göktürk ve Uygur Kağanlıkları'nın başkentleri yer almaktadır. Bundan dolayıdır ki özellikle Göktürk ve Uygur dönemlerine ait 250 civarında Türkçe yazıt Moğolistan topraklarında yer almaktadır. Ayrıca çok sayıda tarihî ve kültürel buluntu ile pek çok arkeolojik esere Moğolistan ev sahipliği yapmaktadır.

Hun İmparatorluğu döneminde iki müttefik milletin birlikte oluşturduğu "Devlet Geleneği" ve "Bozkır Kültürü" de daha sonra kurulacak olan Avrupa Hunları, Göktürk ve Uygur Kağanlıklarının yanı sıra Cengiz Han liderliğinde Moğol birliğinin sağlanması neticesinde ortaya çıkan Moğol İmparatorluğu ile yeni bir boyut kazanarak devam etmiştir.

Moğolistan coğrafyası binlerce yıldır başta Türk ve Moğol halkları olmak üzere pek çok konar-göçere ev sahipliği yapmıştır ve yapmaya devam etmektedir. Her ne kadar siyasî ve iktisadî sebepler olmak üzere Türk soylu kabileler genel itibarıyla XIII. yüzyıla kadar Moğolistan'ı terk etmiş olsalar da bazı Türk toplulukları Moğolistan'da yaşamaya devam etmişlerdir.

¹ Bkz. Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I-II*, Ankara: Türk Tarih Kurumları Yayınları, 2019.

Moğol geleneklerinin İslam öncesi Türk gelenekleriyle büyük bir benzerlik göstermesi, binlerce yıllık tarihî bir geçmişe dayanan bu ortak paylaşımın neticesi olduğundan, gayet anlaşılır bir durumdur. Bundan dolayıdır ki bu anlamda yapılan çalışmaların söz konusu döneme ait Türk kültürüne yönelik çalışmalara ışık tutması muhakkaktır. Ayrıca Moğolistan, Türk tarihi ve kültürü açısından çok önemli ülkelerden biridir. Tarihî Türk devletlerinin bu coğrafyada kurulmuş olması; Türk dili ve kültürüne ait yazıt, heykel, kaya resimleri ve benzeri kültürel unsurların burada bulunuyor olması gibi sebepler, Moğolistan'ı Türkiye için çok önemli kılmaktadır. Ayrıca, bugün yine bu topraklarda yaşayan Türk kökenli toplulukların da hâlâ eski kültürel yaşamlarını sürdürüyor olmaları, eski Türk yaşamını araştırmaya çalışanlar için büyük bir fırsattır.

Günümüzde Moğolistan'daki yaklaşık 3 milyonluk Moğol boylarının yanı sıra, Kazak, Urianhai [(Duha/Tsaatan/Uygur Tsaatan), Tsengel Tuvaları/Altay] ve Hotonlar gibi Türk kimliğini taşıyan boylar da Moğolistan'da yaşamlarını sürdürmektedirler.² Her ne kadar etnik açıdan Türk olsalar da mensubu oldukları din, dahil oldukları kültür dairesinin farklılaşmasına sebep olmuştur.

---

² Bkz. Bülent Gül, "Moğolistan Türkleri", *Yeni Türkiye Dergisi, Türk Dünyası Özel Sayısı II*, 54 (2013), s. 2815-2824.

Moğolistan'daki Etnik Gruplar

Resim 1. Moğolistan'daki Etnik Gruplar

MOĞOLİSTAN KAZAKLARI

Moğolistan Kazakları, ağırlıklı olarak Moğolistan'ın ve batısında yer alan Bayan Ölgii ve Hovd'de Vilayetleri'nde olmak üzere; bir kısmı Uvs, Orta ve Kuzey Moğolistan'daki başkent Ulanbator, Nalaih, Darhan ile Töv, Selenge ve Henti'de yaşamaktadırlar.³ Moğolistan'daki Kazak nüfusunun en fazla olduğu yer olan Bayan Ölgii Aymağı (Vilayeti), 45,800 kilometrekare alana sahip olup, 12 sum (kasaba)dan oluşmaktadır. Vilayetin merkezi olan Ölgii, başkent Ulanbator'dan 1768 km batıda yer almaktadır. Bayan-Ölgii Vilayeti'nin Çin ve Rusya Federasyonu ile sınırı bulunmaktadır.⁴ Moğolistan genelinde Müslüman Kazakların en yoğun yaşadığı Bayan Ölgii Vilayeti'nin nüfusunun %90'a yakın bir kısmını Kazaklar oluşturur. Bölgede Kazaklar dışında Tuvalar, Uryanhaylar, Dörvödler ve diğer boylar yaşamaktadır.

Moğolistan Kazakları'nın Moğolistan topraklarına gelişleri uzun bir tarihi geçmişe dayanmaktadır. Nitekim Cungar Hanlığı'nın kurucusu olan Galdan Boşgot Haan, 1680'li yılların başlarından itibaren de Kazak Hanlığı ve Türkistan'daki diğer siyasi teşekküllere karşı faaliyetlerde bulunmaya başlamıştı. Oyradlar'ın bazı boyları daha 1600 yılında Kazakistan'ın kuzey bölgelerini ele geçirmişti. Ancak Kazaklara asıl darbe Galdan Boşgot Haan döneminde indirilmiştir. Cungar askerleri, öncelikle Yedisu ve Güney Kazakistan'a saldırmış bu saldırı esnasında Kazak Hanı Cangir öldürülmüştür. Bu seferde ayrıca Seyhun kıyılarının önemli bir kısmı Cungar hâkimiyeti altına girmişti. 1685 yılında Galdan bizzat askerlerinin başında Buhara ve Semerkand'a sefer düzenleyerek bu iki önemli şehri kendisine bağladı. Savaştan sağ kalanları Cungarya ve Doğu Türkistan'a göç ettirerek, buralarda yaşamaları zorunlu kılındı.⁵ Böylece gerek Türkistan coğrafyasının gerekse de Cungarya ve Tarbagatay Bölgeleri'nin yani Altay Bölgesi'nin etnik ve kültürel yapısı da değişime uğramaya başlamıştır.

³ S. E. Ajigali, "Obşije İtogi Kompleksnogo Etnokul'turnogo İssledovaniya Kazakhskoi Diaspori Tsentral'noi Azii (Mongoliya, Rossiya, Kitai)", *Kazakhskaya Diaspora Tsentral'noi Azii: İstoriya - Kultura - Pamyatniki Materialı Mejdunarodnoi Nauçnoi Konferentsii*, Almatı, 5 dekabrya 2014 g., s. 16.

⁴ K. N. Baltabayeva, "Kazakhi Bayan-Ol'giyskogo Aymaka Mongolii: İstoriko-Demografıçeskiy Srez: 1989-2010 gg.", *Kazakhskaya Diaspora Tsentral'noi Azii: İstoriya - Kultura - Pamyatniki Materialı Mejdunarodnoi Nauçnoi Konferentsii*, Almatı, 5 dekabrya 2014 g., s. 79.

⁵ Ekrem Kalan, *Cungar Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008, s. 43-44.

Kazakların Küçük Cüzü sürülerini Kazakistan'ın güneyine sürerken, Büyük Cüz Kazakistan'ın orta bölgelerine, Orta Cüz de Kazakistan'ın kuzeybatı ve kuzeydoğusuna sürdü. Orta Cüz'den olan Kereyler sürülerini Zaysan Gölü yakınlarında otlattıkları Kazakistan'ın doğusundaki Semipalatinsk'ten ayrıldılar ve İli Vadisine ve Doğu Türkistan'ın kuzeybatısındaki Tarbagatay Dağlarına göç etmişlerdi. Mayıs 1881'de St. Petersburg'da Rus-Çin sınırının belirlendiği Aigun Antlaşması imzalandı. Bu anlaşmayla Kazaklar ikiye bölünmüş oldu, bunlardan bazıları Rusya'da kalmayı seçerken, bazıları da Çin'de kalmayı tercih etti.⁶ Bugün bu Kerey Kazaklarının torunları, Doğu Türkistan'daki Tanrı Dağları'nda bulunan çok sayıda Kazak özerk bölgesinde yaşıyorlar. Fakat bir kısım Kazak, 1864-1878 tarihleri arasında Cungar ve Uygur ayaklanmalarına katıldıkları için Doğu Türkistan'dan başka yerlere zorla göç ettirildiler.⁷ Batı Moğolistan bölgesine yapmış olduğu antropolojik seyahatleriyle tanınan Grumm-Grjimaýlo Moğolistan Kazakları'nın bugünkü Batı Moğolistan'a göçlerinin 1860'lı yıllarda Altay Dağları'nı aşarak gerçekleştirildiğini eserlerinde ifade etmektedir.⁸ Moğolistan Kazakları'ndan Minis ve Saray ise "Kazakların, Altay Dağları veya Hovd Vilayeti'ne 1868-1869 yıllarında geldiğini yazmışlardır.⁹ Elimizdeki veriler Kazaklar'ın Moğolistan'a göçünün XIX. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleştiğini göstermektedir. Bugün Moğolistan'daki Kazakların %99,5 Orta Cüz'den Abak Kereyleri'nden olup, geri kalanlar ise Argın, Nayman (Kara Kerey, Bura) bunun dışında da az bir kısmı da Nogay'dır.¹⁰

Moğolistan Kazakları her ne kadar Sovyet hâkimiyeti döneminde kendi kültürlerini, örf ve âdetlerini korumuşlarsa da Sovyetler Birliği'nin yıkılışından sonra onları yeni bir sorun beklemekteydi. Sovyetlerin 1991 yılında dağılmasından sonra Kazakistan da bağımsızlığını kazanmıştı. Kazakistan Parlamentosu bağımsızlığına kavuşmasının üzerinden bir yıl

⁶ Bkz. Byron N. Tzou, *China and International Law-The Boundary Disputes*, London: Praeger Publishers, 1990, s. 47-48.

⁷ Jeannine Davis, "Batı Moğolistan'ın Göçebe Kazakları", *Türkler*, 20. cilt, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 1238-1239.

⁸ Grumm-Grjimaýlo G. E., *Zapadnaya Mongoliya i Urianhaijskiy Kray*, T. III vıp. 2, Leningrad, 1930, s. 413.

⁹ Minis E., Saray A., *MHR Bay-Ölgey Aymağının Kazak Halkı Tarihunan*, Aymak Basphanası, Bay-Ölgey, 1960, s. 14.

¹⁰ Napil Bazilhan, "Mongoliyadaki Türk Tektis Etnostar Jayında", *Kazakhskaya Diaspora Tsentral'noi Azii: İstoriya - Kultura - Pamyatniki Materialı Mejdunarodnoi Naučnoi Konferentsii*, Almatı, 5 dekabrya, 2014 g., s. 69.

geçmeden, Haziran 1992'de bir "Göç Kanunu" kabul etmiştir.¹¹ Bu kanunla, başka ülkelerden Kazakistan'a göç edecek kişilere dair düzenlemeler yapılmıştır. Bağımsız Kazakistan'ın ilk Cumhurbaşkanı olan Nursultan Nazarbayev'in "Dünya Kazakları'nı Kazakistan'da Toplama" yönündeki politikasından dolayı 1992 yılında Moğolistan ile yapılan antlaşma uyarınca Moğolistan Kazakları bölgeden ayrılarak, Kazakistan'a göç etmeye başlamıştır. 1991-2007 yılları arasında Moğolistan'dan 15.878 aile ve 98.093 kişi Kazakistan'a göç etmiştir.¹² Yapılan bu göçler Kazakistan'daki Kazak nüfus ve nüfuzunu arttırırken, Moğolistan'daki Kazaklar için durum tam tersine olmuştur. Moğolistan Kazakları'nın bir kısmının bölgeden ayrılması pek çok sorunu da beraberinde getirmiştir.

Nitekim göçle birlikte siyasî ve ekonomik olarak bölgenin en güçlü unsuru olan Kazaklar güç kaybetmeye başlamış bunun yanı sıra, göçün sonucunda bölünüp, parçalanan birçok Kazak Ailesi ortaya çıkmıştır. Moğolistan'da 1990 yılında yapılan nüfus sayımında Kazak nüfusu yaklaşık 112.000 iken 2000 sayımlarında bu rakam 102.983'e, 2010 yılı nüfus sayımlarında ise 101.526'ya kadar gerilemiştir. 2020 yılı nüfus verilerine göre Moğolistan genelindeki Kazak nüfusu 120.999 olsa da bu artış, ülkenin genel nüfusunun artışıyla yakından ilgilidir.¹³ Bu küçük artıştaki bir diğer nedense Kazakistan'a göç eden bazı Kazaklar'ın, oradaki yaşam şartlarına alışamayarak Moğolistan'a geri dönmeleridir. Bu geri dönüşlere rağmen öngörümüz yakın gelecekte bölgedeki Kazak nüfusunun ülkenin genel nüfusuna oranla azalmaya devam edeceği yönündedir.

Bayan Ölgii'de yaşayan Kazakların ekonomisi genel olarak, başta koyun, keçi, at, deve ve yüksekliğin daha fazla olduğu yörelerde Tibet sığırı olmak üzere hayvan yetiştiriciliğine dayanır. Ticaret için pazara ulaşma imkanının daima kısıtlı olması sebebiyle bu göçebeler hemen hemen tamamen, besi hayvanlarına dayanan kendi kendine yeterli bir hayat tarzı kurmuşlardır.

¹¹ Berikbol Dukeyev, "Ethnic return migration in Kazakhstan: Shifting State Dynamics, Changing Media Discourses", *Central Asia Program Papers*, 183, 2017, s. 3.

¹² G. B. Kozgambayeva, A. B. Kalış, *Mongoliyadaki Kazak Diasporasının Tarihi*, Kazak Üniversitesi, Almatı, 2014, s. 142-143.

¹³ 2020 Population and Housing Census of Mongolia, National Statistics Office of Mongolia, https://www.1212.mn/BookLibraryDownload.aspx?url=Census2020_Main_report_Eng.pdf&In=En [27.06.2021]

Yavruyken yuvalarından alıp, eğittikleri dişi kartallarla, tuzak yöntemi ve tüfeklerle avlanmak, Kazaklar açısından önemli gelir kaynaklarından birisini oluşturmaktadır. Bir kartalı av için yetiştirmek hem zahmetli hem de sabırla uğraşmayı gerektirir. Bu yüzden de iyi bir avcı kartalın değeri bazen 200 koyuna kadar eşdeğer olabilir. Kazaklar gıda için kuşları ve tavşanları; kürkleri için de tilki, samur, dağ sıçanı ve kurtları avlarlar. Bu hayvanların kürkleri Çinlilere satılır.¹⁴

Moğolistan Kazakları Müslüman olup Moğolistan'daki Türk toplulukları içerisinde dillerini ve kültürlerini koruyabilmiş etnik topluluklardandır. Moğolistan genelinde kendi dinlerini rahatça yaşayabilmektedirler. Buradaki Kazaklar'ın kendi dillerinde eğitim veren okulları olmakla birlikte ve bu okullarda Kazakçanın (Kazakistan Türkçesi) yanında Moğolca da öğrenirler.

Resim 2. Moğolistan'da Bir Çadır Ziyareti

¹⁴ Kimball, "Batı Moğolistan'ın Göçebe Kazakları", s. 1240-1241.

HOTONLAR

Nüfus ve etki alanı anlamında bu Türk toplulukları arasında Kazaklar'ın ardından Hotonlar ikinci sırayı alır. Hoton adına dair eski kaynaklarda malumat yer almamaktadır. Türk tarihinin ilk büyük yazılı kaynaklarından Orhun Yazıtları'nda Oğuz, Kırgız, Karluk, Türgiş (On Oklar) ¹⁵ gibi çok sayıda Türk boy ve uruğlarının adı geçerken "Hoton" adına rastlanmamış olması iki şekilde açıklanabilir. Ya o dönemde bu boy henüz teşekkül etmemiş ya da zikre şâyân bir nitelik taşımamaktadır. Aynı durum Moğolların Gizli Tarihi (MGT) gibi XIII. yüzyıla ait Moğol tarihinin ilk eserlerinde de karşımıza çıkmaktadır. MGT'de Uygur ve Harezmliler için kullanılan Sartuul gibi etnik gruplardan bahsedilirken Hoton adı yine karşımıza çıkmamaktadır. ¹⁶

Hoton kelimesinin anlamı konusunda farklı görüşler mevcuttur. Bunlardan en yaygın olanı bu kelimenin "hatun" ¹⁷ yani evli kadın anlamında kullanımudur. Semantik açıdan bu izahatın temelinde Hoton erkeklerinin Moğol ordularında savaşmak istememeleri ve Hotonların askerî gücünden çekinmeleri sebebiyle XVII-XVIII yüzyıllarda Moğollar tarafından sayılarının bin ile sınırlı tutulması yatmaktadır. Bu uygulamanın neticesinde bazı Hoton erkeklerinin uzun kadın kıyafetleri giyerek, kamufle olma yoluyla hayatlarını kurtardıklarına dair çeşitli efsaneler ortaya çıkmıştır. ¹⁸

Ancak bu adlandırmayla ilgili diğer bir görüş ise, kanaatimce daha doğru bir yaklaşım olan, Hoton halkının bugünkü Doğu Türkistan topraklarında yer alan Hoten şehrinden getirilmiş olmaları nedeniyle bu isimle anılmakta oldukları şeklindedir. Hoton adı, bu halkın getirildikleri şehir olan Hoten adının ses değişikliğine uğramış hâlidir. Ancak bu konuyla ilgili olarak yapmış olduğumuz çalışmalar ve mülakatlar bize, Hoton kelimesinin Moğolca şehir mânâsındaki "hot" kelimesinden teşekkül etmiş "şehirli" anlamında kullanılıyor olabileceğini göstermektedir. ¹⁹ Nitekim Hotonların

¹⁵ Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2002.

¹⁶ *Moğolların Gizli Tarihçesi*, çev., Mehmet L. Kaya, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2011, s. 106.

¹⁷ Bkz. Yaşar Kalafat-Turan Can, "Kaybolmakta Olan Türk Topluluklarından Hoton/Hatun Türkleri ve Türk Halk İnançlarındaki Yerleri, Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Toplulukları 4. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumunu Bildirileri, haz., M. Erdal vd., Ankara, 2013, s. 310.

¹⁸ Bu hususta en çarpıcı ve derli toplu anlatı Hoton asıllı Molda (Müslüman din adamı) Urganal Şinen tarafından aktarılmaktadır.

¹⁹ Bu hususta Moğol araştırmacı O. Baljin de aynı görüşü paylaşmaktadır. Yalnız meselenin aydınlatılmasının basit filolojik açıklamalarla yetinmesi tezini zayıf kılmıştır: Otgonbaatar Baljin,

Moğolistan'a göç ettirildikleri bölgelerin ekseriyetle şehir hayatının dolayısıyla da tarım faaliyetlerinin yoğun bir şekilde yapıldığı Doğu Türkistan sahası olması bu izahatı temellendiren en önemli unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hotonların XVII. yüzyılda Moğolistan'a göç etmiş oldukları yaygın bir kanıdır. ²⁰ XX. yüzyılın ikinci yarısından bu yana Hotonlar, Uvs Vilayeti'nin merkezi Ulaangom ile aynı vilayete bağlı Tarialan kasabası dışında, başkent Ulanbator başta olmak üzere, Çoibalsan, Darhan, Erdenet, Şarın-gol, Bor-öndör ve Selenge'nin Burgaltai İlçesi gibi pek çok yerleşim yerinde yaşamaktadır.²¹

2010 yılında yapılan son nüfus sayımına göre Moğolistan genelindeki Hoton nüfusunun, 2000 yılına göre 2300 civarında artarak 11.304'e, 2020 yılı itibariyle de 12.057'ye ulaştığı görülmektedir.²² Ancak bu rakamların Moğolistan şartlarını düşündüğümüzde hatalı olabileceği ihtimalini göz ardı etmemek gerekir. Zira gerek coğrafi şartlar gerek konar-göçer hayat tarzı gerekse de bizim de şahit olduğumuz bazı durumlarda Hotonların kendilerini Moğol olarak tanıtmaları sebebiyle Hoton nüfusunun daha az olarak rakamlara yansması bu iddiayı güçlendirmektedir.

Hotonlar günümüzde Kuzeybatı Moğolistan'daki Uvs Vilayeti'nin merkezi olan Ulaangom'da ve Tar'ialan'da yoğun bir şekilde hayatlarını sürdürmektedirler. XIX. yüzyıl sonları ile XX. yüzyılın ilk yarısında Hotonlar üzerine çalışmalar yapan Potanin ve Vladimirtsov gibi değerli araştırmacıların yanı sıra, XX. yüzyılın ikinci yarısında S. Badamhatan, Ts. Şagdarsüren, B. Sanhuu gibi yerel etnograf ve halkbilimciler son derece önemli çalışmalara imza atan diğer araştırmacılarıdır. Bugün Hoton halkının 7 elkenden (uruğdan) oluştuğuna dair araştırmacıların hemfikir olduklarını ifade etmek gerekir. Sadece Hoton asıllı araştırmacı B. Sanhuu

---

"Moğolistan'da Yaşayan Bir Türk Boyu: Hotonlar", *Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Toplulukları 4. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, haz., Marcel Erdal vd., Ankara, 2013, s. 118.

²⁰ Ş. B. Çimitdorcıyev, *Natsional'no osvoboditel'noye dvijeniye mongol'skogo naroda v XVII-XVIII vv.*, Ulan-Ude, 2002, s. 183.

²¹ O. Ayuudayiin, *Mongolin Oyraduudın Tüühiin Tovç*, Ulaanbaatar, 1993, s. 81-82.

²² 2020 Population and Housing Census of Mongolia, National Statistics Office of Mongolia, https://www.1212.mn/BookLibraryDownload.aspx?url=Census2020_Main_report_Eng.pdf&ln=En [20.06.2021]

çalışmasında Hotonların 12 elkenden oluşmakta olup, ziraat, hayvancılık ve el sanatlarıyla meşgul bir halk iken bugün 7 elkene düştüğünü belirtir.²³ Temel itibariyle işte bu 7 elkenin etnik tahlili, Hotonların kökenini aydınlatmak açısından önemli olacaktır. Bu sebeple aşağıdaki tablo işimizi bir nebze de olsa kolaylaştıracaktır.²⁴

G. N. Potanin ²⁵	B. Ya. Vladimirtsov ²⁶	S. Badamhatan ²⁷	B. Sanhuu ²⁸
Acu-Hurmıyan	Şava	Şaavai	Şaavai
Burut	Şalbak	Burd	Burd
Udzyubuk	Özbök	Ogotor	Ogotor
İl'bya	Nilva	Holidog (Höçgüüd)	Holidog
Yas	Cös	Zöçgüüd (Hoçigald)	Hoçgeld
Kasıl	Hasn	Hasan	Hasan
Cuppar	Hudai-Berdi	Şalpak	Şalbag

Elkenlerin isimleri incelendiğinde Hotonların etnik açıdan Uygur, Kazak-Kırgız ve Özbek asıllı uruğlardan oluştuğunu büyük ölçüde ortaya koymak mümkündür. Hotonlara ait dil yadigârlarına bakıldığında Türkçenin etkin olduğunu ancak henüz XIX. yüzyıl sonları ile XX. yüzyıl başlarında Hotonlarla görüşmüş olan Potanin ve Vladimirtsov'un o dönemdeki tespitlerine göre dillerini büyük ölçüde unutmaya başladıkları anlaşılmaktadır.

2014 ve 2015 yıllarında Ulaangom ve Tarialan'da yapmış olduğumuz ziyaretler esnasında bugünkü Hoton halkının büyük çoğunluğunun tarım ve hayvancılıkla uğraştığını müşahade etme fırsatını bulduk. Anadil

²³ B. Sanhuu, *Hoton Mongolçuudın Tüüh Soyolın Sudalgaa*, Bibliotheca Oiratca, XLIX, Ulaanbaatar, 2015, s. 21-22.

²⁴ Ekrem Kalan, "Arafta Kalmış Bir Türk Halkı Hotonlar: Dünü Bugünü ve Yarını", *Toroslardan Tanrı Dağlarına Genel Türk Tarihi Araştırmalarına Adanmış Bir Ömür-Prof. Dr. Gülçin Çandarhoğlu'na 75. Yaş Armağanı*, İstanbul, 2017, s. 496.

²⁵ G. N. Potanin, *Oçerki Severo-Zapadnoi Mongolii*. (Puteşestvie 1876-1877) Vıp. II, Sankt- Peterburg, 1881, s. 16-17.

²⁶ B. Ya. Vladimirtsov, "Turetskiy narodets Hotoni", *Zapiski vostočnogo otdeleniya İmperatorskogo Russkogo arheologičeskogo obşestva*, T. 23, Vıp. III-IV (1915), Petrograd, 1916, s. 266-267; B. Ya. Vladimirtsov, *Raboti po istorii i etnografii mongol'skih narodov*, Vostočnaya literatura "RAN", Moskva, 2002, s. 100.

²⁷ S. Badamhatan, "Hoton", *Mongol Ulsın Ugsaatnı Züi*, Erh. S. Badamhatan, G. Tserenhand, Bot' III, Monsudar, Ulaanbaatar, 2012, s. 261.

²⁸ B. Sanhuu, *Hoton Mongolçuudın Tüüh Soyolın Sudalgaa*, s. 22.

konusunda ise bölge halkının gerek Potanın gerekse de Vladimirtsov'un belirttiği gibi çok daha geriye gittiğini, hatta az sayıda kelime dışında artık dillerinin Batı Moğolcasına döndüğünü tespit ettik. Hotonları komşuları olan Moğollardan belirgin bir şekilde ayıran folklorik pek çok özellikleri olmakla birlikte giyim kuşam ve bazı gelenekleri de bulunmaktadır. Ancak en büyük ayırım dinlerinin farklı olmasıdır. Bugün Hotonlar eskiden oldukları gibi İslam inancına mensup olup, kurallarına ve inceliklerine haiz olmasalar da atalarından işittikleri şekliyle İslam'ı yaşamaya çalışmaktadırlar. Tarialan'da dinî vazifeleri yerine getirmek üzere hizmet veren küçük bir cami de bulunmaktadır. Bu camide Moğolistan Müslümanları Birliği tarafından görevlendirilmiş Kazak asıllı bir imam görev yapmaktadır. Son dönemde Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yürütülen eğitim programları kapsamında hali hazırda Türkiye'de din eğitimi alan Hoton imam adayları da eğitimlerini tamamladıktan sonra Tarialan'da kendi halklarının dinî ihtiyaçlarını karşılamak üzere görev alacaklardır.

Resim 3. Moğolistan'da Bir Tören

Her ne kadar geçmişte dinlerini ve geleneklerini büyük ölçüde korumayı başarmışlarsa da bir milleti millet yapan en önemli unsurlardan dil, unutulmaya yüz tutmuştur. Bu da Hoton halkının Moğollaşması noktasında en büyük tehdit olarak karşımıza çıkmaktadır. Globalleşen dünyada mikro kültürlerin yok olmasını engellemek son derece zordur. Hotonların ise bu anlamda yaşadıkları en büyük sorun ağırlıklı olarak yaşadıkları Tarialan'ın başta Ulaangom ve Ulanbator olmak üzere Moğolistan geneline göç vermesidir. Bunun önüne geçebilmek için Tarialan'da ikameti özendirerek en önemli unsur, iş sahalarının açılmasıdır.

TUVALAR

Türk soylu bir halk olan Tuvalar, Rusya Federasyonu Tuva Özerk Cumhuriyeti dışında Moğolistan ve Çin'de varlıklarını sürdürmektedirler. Moğolistan Tuvaları yoğun olarak Bayan Ölgii Vilayeti Tsengel Sum ve Ölgii Sum'da, Hövsgöl Vilayeti Tsagaan Nuur Sum'da, Hovd Vilayeti Buyant Sum'da yaşamakla beraber, Selenge Vilayeti Altanbulag Sum, Töv Vilayeti (Ulanbator) Zaamar Sum'da küçük gruplar hâlinde yaşamlarını sürdürmektedirler.²⁹

Tuvalar Türk soylu en eski topluluklardan birisi olmakla birlikte, erken dönemde Çin Yıllıkları'nda "Dubo"³⁰ adıyla yer almasının dışında Moğolların Gizli Tarihçesi adlı Moğolca kaynak eserinde de "Tuba"³¹ olarak geçmektedir.

Tuvaların en yoğun yaşadığı yerlerden birisi olan Tsengel Sum'daki Tsengel Tuvalarının hem Moğolların hem de Kazakların arasında

²⁹ R. Ebrar Akıncı ve Birol Dok, "Tsengel Tuvalarının Türkiye Deneyimi: Kültür ve Dil Varlığının Canlandırılmasında Kültür Aşırı Girişimler", *IV. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, haz., M. Erdal, Y. Koç, M. Cengiz, Ankara, 2012, s. 73; G. Zolbayar, B. Baatarhüü, "Tuva Malçın", *Mongol Ulsın Ugsaatu Züi*, Erh. S. Badamhatan, G. Tserenhand, Bot' III, Monsudar, Ulaanbaatar, 2012, s. 332.

³⁰ G. Zolbayar, B. Baatarhüü, "Tuva Malçın", s. 329.

³¹ *Mongolin Nuuts Tovçoo*, Red. Zöv., Ş. Bira, T. Daştседен, Mönkhiin Üseg HHK, Ulaanbaatar, 2012, s. 152.

varlıklarını ve kültürlerini yaşatmaya çalıştıkları gözlemlenmektedir. Kazakların Müslüman olması ve bu nedenle de Şamanist Tsengel Tuvaları ile bazı kültürel hususlarda anlaşamadıkları bilinmektedir. Sosyal antropolojik açıdan değerlendirildiğinde Müslüman Kazaklar ve Budist Moğollar dil ve kültürlerini nispeten korumayı başardıkları söylenebilir.

Moğolistan'da yaşayan Tuvalar, Hun Dönemine ait Türkçeyi muhafaza ederek günlük hayatlarında kullanmaktadır.³² Hovd Vilayeti sınırları içerisinde yer alan Jargalant ve Buyant Sumları'nda yaşayan Tuvaların sayısı ise 393 hanede 843 olarak 2014 yılı itibariyle kayıtlara geçmiştir. Bunlardan %10-15'i anadilleri olan Tuva Türkçesini hiç bilmemektedir. Tuva Türkçesi bilenlerin geneli yaşlılardır. Toplam nüfusun %20'sini 0-18 yaş aralığındaki çocuklar oluşturmaktadır. 2010 yılında yapılan nüfus sayımına göre Moğolistan genelindeki Tuva sayısı 5169 iken 2020'de bu sayı 2354'e düşmüştür.³³ Bundaki temel sebep ise Tuvaların kendi kültürlerini hızla kaybederek, kendilerini Moğol olarak tanımlamaya başlaması ve kayıtlara da bu şekilde işlenmesidir.

Tsengel başta olmak üzere Tuvalar'ın yoğun olarak yaşadıkları Hovd Vilayeti Buyant Sum'da yapmış olduğumuz incelemelerde Tsengel Tuvaları'nın anadilin öğretimi ve kullanımı hususunda sorunlar yaşadığını müşahade etme fırsatı bulduk. Buna rağmen Tuvaca'nın toplum nezdinde kullanımını arttırmak amacıyla Tuvaca eğitim için ilk girişim 1989 yılında, Rusya Federasyonu Tuva Özerk Cumhuriyeti başkenti Kızıl'da öğrenim gören iki öğretmenle başlamıştır. Bayan-Ölgiy Vilyaeti'ndeki Tsengel Sum'da Moğol ve Kazak okullarına ek olarak, 1991'de Tuva Okulu kurulmuştur. Bu okul, hâlen Moğolistan'da Tuvaca eğitim veren tek okuldur. Tuvalar, ilköğretimin 4 yıllık kısmını bu okulda, sonrasında ise Kazaklarla birlikte, on bir yıllık eğitimi tamamlamak için Moğol Okulu'nda eğitimine devam etmektedirler. Beşinci yıldan itibaren birlikte karma öğrenim gören Kazaklar ve Tuvalar, anadilleri olan Tuvaca ve Kazakça

---

³² *İstoriya Tuvi*, T. I, Red. S. İ. Vainšteina, M. H. Mannay-oola, Nauka, Novosibirsk, 2001, s. 73-74.

³³ 2020 Population and Housing Census of Mongolia, National Statistics Office of Mongolia, https://www.1212.mn/BookLibraryDownload.ashx?url=Census2020_Main_report_Eng.pdf&ln=En [30.06.2021].

derslerinde ayrılmaktadırlar.³⁴ 2014 yılında TİKA Koordinatörlüğümüz döneminde Hovd Vilayeti Buyant Sum'daki çocuklara yayladayken Tuvaca ve Tuva Kültürünün tanıtılması amacıyla hayata geçirilen *Tuva Türklerine Eğitim Malzemesi ve Ekipman Yardımı Projesi* neticesinde yayladaki çeşitli yaş gruplarındaki yaklaşık 250 Tuva çocuğa anadilleri ve millî değerleri hakkında bilgi sahibi olma imkanı sağlanmıştır.

Ancak diğer bölgelerde ikamet eden Tuvalara yönelik kendi anadilleri ile hazırlanmış kitaplarının ve yaygın eğitim kurumlarının olmaması, özellikle çocukların kendi dilleri ile eğitim almalarını zorlaştırmaktadır. Tsengel Tuvaları, üç dilli bir halk olarak karşımıza çıkmaktadır. Evde Tuvaca, okulda ve şehir hayatında ise Kazakça ile Moğolca konuşmaktadırlar.

Moğolistan genelinde olduğu gibi, Tsengel Tuvaları da geleneksel ve göçer hayvancılık yöntemleriyle geçimlerini sağlamaktadır. Bunun dışında küçük çaplı ticarî faaliyetlerle de varlıklarını sürdürmektedirler.

Resim 4. Moğolistan'da Bir Tören Çadırı

³⁴ Akıncı ve Dok, "Tsengel Tuvalarının Türkiye Deneyimi: Kültür ve Dil Varlığının Canlandırılmasında Kültür Aşırı Girişimler", s. 75.

DUHALAR (TSAATAN)

Moğolistan'ın Hövsgöl Vilayeti sınırları içerisinde yer alan taygalarda yıl boyunca sahip oldukları ren geyikleri için uygun otlak bulmak amacıyla konar-göçer bir hayat tarzı sürdüren Moğolistan'da "Tsaatan" adıyla bilinen Tuva kökenli halkın kendine verdiği isimdir "Duha". Moğolistan'da Duha Türkleri ile ilişkin ilk tarihi kayıtlar 200 yıl öncesine aittir. Duha Türkleri, Batı ve Doğu Taygalı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Şişged Irmağı'nın batı kısmı olan Jams, Jolog, Mengebulag ve Huulgaar'da yaşayanlara Batı Taygalı, ırmağın doğu kısmı olan Rençinlhümbe Dağı, Tengis Irmağı, Aşağı ve Yukarı Saylag, Moorgin ar ve Örten Hiyarh'ta yaşayanlara ise Doğu Taygalı denilmektedir. Tarihçilere göre Duha Türkleri, Tuva Özerk Cumhuriyeti'nden göç ederek Moğolistan'ın Hövsgöl Vilayeti'ne yerleşmiş, orman kavimlerindenidir.

1950'li yılların başlarında Moğolistan Hükümeti, Duhaların yerleşik hayata geçmelerini teşvik etmek maksadıyla 1955-1960 yılları arasında Moğol soylu Darhadlar'ın yoğun olarak yaşadıkları Ulaan-Uul İlçe merkezinde 35 haneden oluşan Tsaatan Mahallesi'ni inşa etmiştir. 1960 yılında Duhaları Tsaatan mahallesine yerleştirmeye başlamıştı.³⁵ Ancak Duhalar sahip oldukları geyiklerini beslemek için ormanlardan liken toplamaya da devam etmişlerdir. Taygadaki yaşama alışmış olan Duhalar ve geyikleri bu yeni hayata bir türlü uyum sağlayamamışlar ve bu uyumsuzluk geyiklerin hastalanması, toplu şekilde telef olmasına sebep olmuştur. Yaşanan bu olumsuzluk karşısında Duhalar, yerleşik yaşamı terk ederek, evleri olarak addettikleri Sayan Dağları'daki taygalara geri dönmüşlerdir. Bugün Tsaatan Mahallesi, adını aldığı gölün kıyısındaki Tsagaannuur adıyla bilinen kasabaya dönüşmüş ve binlerce Duha Türkü'nün yerleşik yaşam sürdürdükleri bir yer haline gelmiştir.

Duha Türkleri, Moğolistan'da kendilerine ait dil, gelenek, inanç ve yaşam tarzı olan en küçük etnik topluluktur. Ren geyiği besleyerek yaşamlarını sürdüren Duhalar kendilerini Tuva'nın Toj Bölgesi'nden gelen Uygur-Urianhai diye adlandırmaktadır. Bu gelen topluluk kendi içinde Huular,

---

³⁵ *Mongol Uls dahi Hüni Erh, Erh Çölööni Baidun Talaarh İltgel 2009*, Mongol Ulsın Hüni Erhiin Ündesnii Komiss, Ulaanbaatar, 2009, h. 51.

Urud, Sors, Dargalan, Kaştag, Balgaş (Balıkçı), Demcee, Dodot, Soyon, Zoot (Cogd), Herdeg olarak toplam 11 kabileye ayrılmaktadır.³⁶ Duhalar, Tuva Türkçesinin ormanlarda yaşayan Tuvaların diyalektini kullanırlar.³⁷ Ancak ne yazık ki son dönemde özellikle gençler arasında Duha Türkçesi'nin gittikçe önemini kaybettiği, hatta önümüzdeki 50 yıl içerisinde de yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı aşıkardır.

İnanç sistemi olarak Şamanizm'i³⁸ benimsemiş olan Duhaların temel geçim kaynağı ren geyiğidir. Geyik besleyerek ve avcılık yaparak geçimlerini sağlamaktadırlar. Ayrıca son yıllarda artan turizm potansiyeli ile bölgeyi ziyaret eden turistlere yönelik el işçiliği geyik boynuzundan üretilmiş hediyelik eşyalar ile geyik derisinden yapılmış yine el yapımı ayakkabıları satarak, ekonomik anlamda ayakta durmaya çalışmaktadırlar. Son durum itibarıyla 50 hanede 220 civarında kişi kışın eksi -50 dereceye kadar soğuk olan bu bölgede yaşam mücadelesi vermektedir.

Günümüze dek Duha Türklerinin yaşadıkları çadır-evlere Moğolca "urts" adı verilmektedir. Urts, dalları budanmış ince ağaçları yukarıya doğru yatay halinde birleştirip, üzerine deriyle örtülerek yapılır. Büyük urts için 28-32 ağaç, orta büyüklükte bir urts için 22-25 ağaç ve küçük urts için ise 17-22 ağaç gereklidir. Genellikle kuru karaağaç kullanılır ve uzunluğu 4-5 metredir. Eskiden av hayvanları ve geyik derisi ile çadır örtüsü yapılırken son zamanlarda, kalın bez veya askeri kışlada kullanılan su geçirmez bez çadır örtüsü olarak kullanılmaktadır.³⁹

Pek çok kez günümüzde Duhalar'ın yaşadığı Tsagaannuur İlçesi ile taygaya yapmış olduğum seyahatlerde edindiğim gözlem ve çalışmalardan kısaca bahsedecek olursak; Duhalar gıda ihtiyaçlarını ren geyiği eti, süt ve süt mamullerinden karşılamaktadır. Mutfak kültürlerinin ve gıda ihtiyaçlarının önemli unsurlarından olan kurutulmuş çökelek (kurut), hayli besleyici olup yağlı ve yumuşaktır. Süt sağma mevsiminde 96-100 litre süt

³⁶ S. Badamhatan, "Tuva Tsaatan", *Mongol Ulsın Ugsaatanı Züi*, Erh. S. Badamhatan, G. Tserenhand, Bot' III, Monsudar, Ulaanbaatar, 2012, s. 298.

³⁷ Bkz. Elisabetta Ragagnin, *Dukhan, a Turkic Variety of Northern Mongolia. Description and Analysis*, Wiesbaden, Harrassowitz, 2011.

³⁸ Bülent Gül, "Moğolistan Duhaları (Tsaatanlar)", *Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni: Bildiriler*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2007, s. 32.

³⁹ Bkz. S. Badamhatan, "Tuva Tsaatan", *Mongol Ulsın Ugsaatanı Züi*, s. 306-307.

sağılarak kışın kullanılmak için stoklanır. Geyik sütü çok koyu ve yağlı olduğu için çok dikkatlice pişirilir. Geyik sütü anne sütü kadar besleyici olduğu için bebeklere verilir. Kışın ava çıkararak inek ve at eti stoklanır. Son zamanlarda geyik sayısı azaldığından Duha Türkleri inek, at ve keçi gibi hayvanları beslemeye başlamıştır.

Günümüzde taygada geyik çobanlığı yaparak yaşayan Duha Türklerinin sayısı, 2010 yılında 282 iken, bu nüfus sayısının 2020 yılı itibariyle 208'e⁴⁰ düşmüş olması Duhaların kültürel varlığının yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır.

Bu topluluklar kadar bile nüfus sayısına sahip olmayan ancak Türk soylu olmaları hasebiyle zikretmemiz gereken bir diğer Türk Topluluğu ise Çantuuular'dır. Çantuu topluluğu hakkında fazla bilgimiz olmamakla birlikte Özbek asıllı oldukları ve 2020 nüfus sayımına göre sayılarının 202⁴¹ olduğunu belirtmekte fayda vardır.

Resim 5. Moğolistan'da Hayvancılık

---

⁴⁰ 2020 Population and Housing Census of Mongolia, National Statistics Office of Mongolia, https://www.1212.mn/BookLibraryDownload.ashx?url=Census2020_Main_report_Eng.pdf&In=En [30.06.2021].

⁴¹ 2020 Population and Housing Census of Mongolia, National Statistics Office of Mongolia, https://www.1212.mn/BookLibraryDownload.ashx?url=Census2020_Main_report_Eng.pdf&In=En [30.06.2021].

SONUÇ

Moğolistan'da hayatlarını sürdüren Türk Toplulukları her ne kadar geçmişte dinlerini ve geleneklerini büyük ölçüde korumayı başarmışlarsa da bir milleti millet yapan en önemli unsurlardan dil, unutulmaya yüz tutmuştur. Bu da Kazaklar dışındaki diğer Türk Halklarının Moğollaşması noktasında en büyük tehdit olarak karşımıza çıkmaktadır. Globalleşen dünyada mikro kültürlerin yok olmasını engellemek son derece zordur. Türk Halklarının bu anlamda yaşadıkları en büyük sorun bölgelerinde sosyo-ekonomik açıdan varlıklarını sürdüremeyerek, başta Ulanbator olmak üzere Moğolistan geneline göç etmeleridir. Bunun önüne geçebilmek için başta Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) olmak üzere çeşitli kurum ve kuruluşlar vasıtasıyla kırsal kalkınmaya yönelik proje ve planlamalarla, buldukları yerde nüfuslarını arttırmaları teşvik edilmelidir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Ajigali, S. E. "Obşıye İtogi Kompleksnogo Etnokul'turnogo İssledovaniya Kazakhskoi Diasporı Tsentral'noi Azii (Mongoliya, Rossiya, Kitai)". *Kazakhskaya Diaspora Tsentral'noi Azii: İstoriya - Kultura - Pamyatniki Materialı Mejdunarodnoi Nauçnoi Konferentsii*. Almatı, 2014: 14-28.
- Akıncı, R. Ebrar ve Birol Dok. "Tsengel Tuvalarının Türkiye Deneyimi: Kültür ve Dil Varlığının Canlandırılmasında Kültür Aşırı Girişimler". *IV. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*. haz., M. Erdal, Y. Koç, M. Cengiz. Ankara, 2012: 73-84.
- Ayuudayin, O. *Mongolin Oyraduudın Tüühiin Tovç*. Ulaanbaatar, 1993.
- Badamhatan, S. "Hoton". *Mongol Ulsın Ugsatın Züi*. haz., S. Badamhatan, G. Tserenhand. Bot' III, Monsudar, Ulaanbaatar, 2012: 259-296.
- Baljin, O. "Moğolistan'da Yaşayan Bir Türk Boyu: Hotonlar". *Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Toplulukları 4. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*. haz., Marcel Erdal vd. Ankara, 2013: 117-124.
- Baltabayeva, K. N., "Kazakhi Bayan-Ol'giyskogo Aymaka Mongolii: İstoriko-Demografiçyeskiy Srez: 1989-2010 gg.", *Kazakhskaya Diaspora Tsentral'noi Azii: İstoriya- Kultura - Pamyatniki Materialı Mejdunarodnoi Nauçnoi Konferentsii*. Almatı, 2014: 79-89.
- Bazilhan, N. "Mongoliyadaki Türk Tektis Etnostar Jayında". *Kazakhskaya Diaspora Tsentral'noi Azii: İstoriya - Kultura - Pamyatniki Materialı Mejdunarodnoi Nauçnoi Konferentsii*. Almatı, 2014: 67-71.
- Çimitdorciyev, Ş. B. *Natsional'no osvoboditel'noye dvijeniye mongol'skogo naroda v XVII-XVIII vv*. Ulan-Ude, 2002.
- Dukeyev, B., "Ethnic return migration in Kazakhstan: Shifting State Dynamics, Changing Media Discourses", *Central Asia Program Papers*, 183, 2017: 1-11.
- Ergin, Muharrem. *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2002.
- Grumm-Grjımaylo, G. E. *Zapadnaya Mongoliya i Urianhaiskiy Kray*, T. III vıp. 2, Leningrad, 1930.
- Gül, Bülent. "Moğolistan Duhaları (Tsaatanlar)". *Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni: Bildiriler*. Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2007, s. 27-36.
- Gül, Bülent. "Moğolistan Türkleri", *Yeni Türkiye Dergisi, Türk Dünyası Özel Sayısı II*, 54 (2013): 2815-2824.
- İstoriya Tuvi*, T. I, Red. S. İ. Vainşteina, M. H. Mannay-oola, Nauka, Novosibirsk, 2001.

- Kalafat, Y. ve Turan Can, "Kaybolmakta Olan Türk Topluluklarından Hoton/Hatun Türkleri ve Türk Halk İnançlarındaki Yerleri". *Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Toplulukları 4. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Ed. M. Erdal vd., Ankara, 2013, s. 309-316.
- Kalan, Ekrem. "Arafta Kalmış Bir Türk Halkı Hotonlar: Dünü Bugünü ve Yarını". *Toroslardan Tanrı Dağlarına Genel Türk Tarihi Araştırmalarına Adanmış Bir Ömür-Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu'na 75. Yaş Armağanı*. İstanbul, 2017, 491-502.
- Kalan, Ekrem. *Cungar Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumları Yayınları, 2008.
- Kimball, Jeannine Davis. "Batı Moğolistan'ın Göçebe Kazakları". *Türkler*, 20. Cilt, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002: 1237-1254.
- Kozgambayeva, G. B. ve Kalış, A. B. *Mongoliyadaki Kazak Diasporasının Tarihi*. Kazak Üniversitesi, Almatı, 2014.
- Minis, E. ve Saray A., *MHR Bay-Ölgey Aymağının Kazak Halkı Tarihunan*, Aymak Baspahanası, Bay-Ölgey, 1960.
- Moğolların Gizli Tarihçesi*. çev., Mehmet L. Kaya. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2011.
- Mongol Uls dahi Hüni Erh, Erh Çölöonii Baidlın Talaarh İltgel 2009*. Mongol Ulsın Hüni Erhiin Ündesnii Komiss. Ulaanbaatar, 2009.
- Mongolin Nuuts Tovçoo*. haz., Zöv., Ş. Bira, T. Daştседен, Mönkhiin Üseg HHK. Ulaanbaatar, 2012.
- Ögel, Bahaeddin. *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I-II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019.
- Potanin, G. N. *Oçerki Severo-Zapadnoi Mongolii. (Puteşestvie 1876-1877) Vıp. II*, Sankt-Peterburg, 1881.
- Ragagnin, E. *Dukhan, a Turkic Variety of Northern Mongolia. Description and Analysis*. Wiesbaden, Harrassowitz, 2011.
- Sanhuu, B. *Hoton Mongolçuudın Tüüh Soyolın Sudalgaa*, Bibliotheca Oiratica, XLIX. Ulaanbaatar, 2015.
- Tzou, Byron N., *China and International Law- The Boundary Disputes*, London: Praeger Publishers, 1990.
- Vladimirtsov, B. Ya. "Turetskiy narodets Hotoni". *Zapiski vostoçnogo otdeleniya Imperatorskogo Russkogo arheologičeskogo obşestva*, T. 23, Vıp. III-IV (1915), Petrograd, 1916, s. 265-277.
- Vladimirtsov, B. Ya. *Raboti po istorii i etnografii mongol'skih narodov, Vostoçnaya literatura "RAN"*. Moskva, 2002.

Zolbayer G. ve Baatarhüü B. "Tuva Malçın", *Mongol Ulsın Ugsaatm Züü*, haz., S. Badamhatan, G. Tserenhand, Bot' III, Monsudar, Ulaanbaatar, 2012: 329-374.

2020 Population and Housing Census of Mongolia, National Statistics Office of Mongolia,
https://www.1212.mn/BookLibraryDownload.ashx?url=Census2020_Main_report_Eng.pdf&ln=En